

Отже, в рецензованій монографії розкрито принципово важливі аспекти розвитку сільського господарства України за 70 років. Водночас вона не позбавлена й недоліків. На жаль, недостатньо розкрита суть аграрної політики в умовах непу, у надто загальній формі згадується про орендні відносини, кредитування, контрактацію, ціноутворення. Між тим, докладне висвітлення цих питань має велике практичне значення. Авторіві слід було б не тільки показати особливості розвитку контрактації в різних категоріях селянських господарств як системи договорів державних і кооперативних організацій з селянами, а й підкреслити, що її призначення полягало в забезпеченні планової заготівлі сільсько-господарської продукції та певному регулюванні закупівельних цін. Органи Вукоопспілки і Наркомпроду також здійснювали кредитування господарств, організували товарообмінні операції.

Не висвітлено у книзі питання про суть і форми прояву кредитної кооперації як важливої підйоми стимулювання розвитку всіх категорій селянських господарств, в тому числі середняцьких і навіть бідняцьких. Описово, без достатнього аналізу розглядаються явища, які справили досить негативний вплив на розвиток сільського господарства вже у післявоєнні роки, а саме продаж колгоспам за високі ціни застарілої техніки, спрямування капіталовкладень на освоєння цілинних земель, затоплення родючих угідь тощо.

У розділі «Особливості аграрної політики в умовах багатопартійності», на жаль, не проаналізовані платформи усіх 15 політичних партій України з аграрно-селянського питання. Більш глибокого вивчення заслуговує питання про те, як на сучасному етапі враховуються уроки здійснення аграрної політики в 20-і рр.

У цілому ж рецензована праця є певним внеском у дослідження найважливіших аспектів розвитку сільського господарства України в післяжовтневий період.

Л. Ю. БЕРЕНШТЕЙН (Київ)

Сергій Подолинський.

**ВИБРАНІ ТВОРИ. УПОРЯДКУВАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ТА БІБЛІОГРАФІЯ РОМАНА СЕРБІНА.**

Монреаль (Канада) : Українське Історичне Товариство,
1990.— 208 с.;

Злупко С. М.

**СЕРГІЙ ПОДОЛИНСЬКИЙ — ВЧЕНИЙ, МИСЛИТЕЛЬ,
РЕВОЛЮЦІОНЕР.**

Львів: Каменяр, 1990.— 192 с.

Синхронне видання двох нових книжок, присвячених Сергію Подолинському (1850—1891), на протилежних кінцях Земної кулі — явище, безперечно, багатозначне. Знаменно, що автори цих праць, аналізуючи творчу спадщину Подолинського, виходять з тотожних позицій; їхні оцінки значною мірою збігаються, а фактичний матеріал однієї книжки доповнюється другою.

Та найбільш цікавим у даному разі є те, що обидва дослідники обрали об'єктом вивчення біографію і творчу спадщину одного з теоретиків і практиків українського (а може, — й світового) соціалістичного руху. Цю проблематику розробляти в позитивному аспекті сьогодні наважиться далеко не кожний, бо виплекана людством протягом тисячоліть ідея соціалізму як торжества соціальної справедливості вкрай дискредитована семидесятирічною практикою радянського казарменого соціалізму. Щоправда, і в наш час мільйони людей ще не розчару-

валися у гуманістичній сутності соціалістичних ідей, які не зводяться лише до їх марксистсько-ленінської інтерпретації.

Отже, колись існувала й українська модель соціалізму, одним з головних творців і пропагандистів якої власне й був С. Подолинський, а в період становлення Радянської влади на Україні її активними популяризаторами виступили академіки М. Грушевський і М. Яворський. Підтримував ідею цієї моделі також один з найавторитетніших лідерів українських комуністів академік М. Скрипник. Проте невдовзі сумна доля спіткала як саму теорію українського соціалізму, так і дослідників її витоків. Незважаючи (а може саме й тому!) на проголошення її «українським марксизмом», вона була затаврована як націоналістична в період ідеологічних кампаній кінця 20-х — початку 30-х років, а всі причетні до її наукової розробки зазнали репресій.

Лише в період хрущовської «відлиги» знову пошвавилось опрацювання проблем історії розвитку соціалістичних ідей на Україні, а з ними і проблем подолинськознавства. Останній термін, який вживає в рецензованому нами дослідженні (с. 5) його автор С. М. Злудко, вважаємо цілком правомірним, враховуючи нагороджений досить значний доробок, представлений працями М. Грушевського, Д. Бованенка, М. Яворського, С. Буди, О. Гермайзе, Д. Острянина, А. Пашука, В. Сокурєнка, Л. Корнійчук, І. Мешка, П. Кота, С. Дмитриченка, А. Волощенко та ін. Звичайно ж, почесне місце в цьому списку належить талановитому історичу М. П. Рудьку, пам'яті якого присвятив рецензовану нами збірку Р. Сербин. Однак, як нам здається, у передмові «Від упорядника» цей автор явно недооцінив внесок радянської історіографії у подолинськознавство, обмежившись глухою згадкою про «статті і розділи в монографіях» та про публікації «кількох десятків листів» й «незначних подорожніх нотаток» (с. 7—8). Він чомусь не врахував ґрунтовні фахові праці, присвячені дослідженню життя і діяльності С. Подолинського, й публікацію радянськими істориками більш як півсотні його листів, якими фактично було започатковано видання епістолярної спадщини вченого, що має значний громадсько-історичний зміст.

Фахівці з історії України будуть вдячні упоряднику цієї поки що єдиної збірки вибраних творів видатного автора, з часу смерті якого вже минуло 100 років.

У книзі передруковано такі праці, як, зокрема, «Парова машина», що «вважається першою друкованою українською соціалістичною брошурою, написаною під впливом економічних теорій К. Маркса і українського народницького руху» (с. 10), славнозвісна монографія «Ремесла і фабрики на Україні» — «перша економічна історія України, і в той же час — перший український підручник політичної економії», в якому Україна постає не ізольованою «від еволюції світової економії», а як частина «загальної історії людства» (с. 122). Упорядник звертає увагу на революційний дух, яким пройнята «Програма «Громади» (1880—1881 рр.), й інформує читачів (с. 144), що повний переклад французькою мовою цього програмного твору українського громадівського соціалізму включено до капітальної узагальнюючої багатотомної праці Бенуа Мало «Історія соціалізму» (Париж, 1884).

Конкретні примітки упорядника та авторів відповідних першодруків, як правило, добре прислужаться читачеві в осягненні ним фактичного матеріалу тієї чи іншої праці, але трапляються й такі, на щастя нечисленні, випадки, коли у творі С. Подолинського читаємо одне, а упорядник запевняє, що нібито насправді автор думав інакше. Наприклад, зовсім не коментується центральна в «Паровій машині» ідея «слухного часу» (с. 28), з якою селяни України пов'язували свою мрію про насильницький перерозподіл землі, а натомість без будь-яких посилань і цитувань твердиться, що як демократ С. Подолинський відкидав «насильне накинєння її селянам» (с. 24). Вустами одного з

героїв того ж твору автор перекоонує у популярності серед селян ідеї колективної організації праці в сільському господарстві — упорядник знову ж голосливо заявляє, що С. Подолинський «настоював на свободному виборі селянами приналежності до громад» (с. 26). Досі до кінця не з'ясоване питання про ставлення С. Подолинського до релігії з ходу «розв'язується» такою категоричною, хоч і не підкріпленою щонайменшим аргументом приміткою: «Подолинський підтримував релігійну толерантність, хоч вірив, що з часом релігію заступить наука» (с. 61).

Схвалення заслуговує значна робота, проведена Р. Сербином по уточненню перекладів творів С. Подолинського французькою і німецькою мовами, а от доцільність свавільного втручання упорядника в оригінали українських текстів сумнівна — втрачається колорит авторської мови XIX ст. Модернізація термінології тут досить значна. Замість термінів: «відтята», «конче», «вимовляти», «оружже», «печать», «тичуться», «случай» тощо — фігурують: «відбита», «ніяк», «висловлювати», «зброя», «преса», «стосуються», «нагода» тощо. До речі, у книзі С. М. Злупка, половину обсягу якої становлять передруки праць С. Подолинського, збережено цей колорит. Та головне в книжці С. М. Злупка не тільки підсумовується нинішній стан подолинськознавства, а й чітко визначаються його актуальні напрями, що потребують дослідження. Автор порушує питання про необхідність: а) цілісного міждисциплінарного комплексного вивчення творчої спадщини вченого, який писав праці з суспільствознавства, історії, політичної економії, соціології, біології, медицини; б) перевидання коментованих даними сучасної науки праць С. Подолинського, ряд з яких у постановці еколого-економічних проблем випередив свій час; в) створення ґрунтовної наукової біографії революціонера і вченого, в якій досі існує багато «білих плям».

С. М. Злупко побудував розвідку у формі нарисів про окремі найважливіші праці С. Подолинського: подаються більш або менш докладні анотації на них та відомості про історію написання і опублікування цих творів. По ходу авторської розповіді читач одержує чітке уявлення про синтез соціалістичних переконань С. Подолинського, сформованих не тільки на працях К. Маркса і Ф. Енгельса, а й Прудона, Лассаля, Маурера, Сміта, Брентано та інших західноєвропейських мислителів (с. 20—22). Істотним чинником становлення світогляду С. Подолинського була народна традиція сприйняття соціальних і національних проблем. Пояснюючи це одному із своїх соратників по революційній боротьбі, С. Подолинський писав (цитату наводить С. М. Злупко на с. 27): «Українці — народ переважно мужицький; нема народу на світі, де би був такий малий процент вищих верств, і тому всякий український рух не має ніякого змісту, якщо він не чисто мужицький. Українофілів завжди звали хлопоманами, і вони справедливо гордяться тим іменем, яке вони заслужили...» В традиціях українського народу кореняться витoki оригінальної теорії громадівського соціалізму, одним з основоположників якої був С. Подолинський. У книзі С. М. Злупка аналізу цієї теорії відведено значне місце. Автор підкреслює, що С. Подолинський «виходив із конкретних умов України, її соціально-економічних відносин, історичних традицій, рівня свідомості народних мас, їх психологічного складу і т. д.» (с. 38).

Автор книги має рацію, закидаючи Ф. Енгельсу недооцінку геніального відкриття С. Подолинського про роль людської праці у нагромадженні і збереженні сонячної енергії (с. 91—92). Він конспективно викладає твір «Праця людини і її відношення до розподілу енергії» (с. 89), а можна було б до цього додати й інформацію газети «Правда», яка повідомляла 3 грудня 1986 р. про перші спроби практичного втілення у життя ідеї С. Подолинського в СРСР і США. Не до кінця зрозумілою є позиція автора, який критикує С. Подолинського

за те, що той «не показав обмеженості так званого «залізного закону заробітної плати» Ф. Лассаля, не звільнився від впливу концепції «неурізаного доходу», яку розкритикував К. Маркс» (с. 32—33). Нам здається, що нині слід критичніше підходити до висловлювань основоположників марксизму, тим більше, що не всі їхні ідеї пройшли випробування часом. Так, відомо, що багато зусиль К. Маркс і Ф. Енгельс доклали, щоб довести неспроможність теорії Мальтуса, який вивів стихійну закономірність, згідно з якою населення земної кулі зростає швидше, ніж продуктивність праці, що негативно позначається на його добробуті. С. М. Злупко ж ставить у заслугу С. Подолинському його підтримку цієї критики (с. 71, 87—88). А між тим дійсність доводить, що застереження Мальтуса набирає реальних форм.

Мабуть не варто було, зважаючи на сьогоднішні новітні методологічні підходи в аналізі історичних явищ, посилатися на марксистську теорію суспільно-економічних формацій (с. 64—65, 75) як на гарантію єдино правильного розв'язання конкретних проблем історичного процесу. Нині дедалі більше й радянських учених вбачають у даній марксистській теорії прокрустово ложе історичної науки.

Отже, цінність обох рецензованих нами видань полягає не лише в їх глибоко пізнавальному змісті, а й у тому, що вони наводять на роздуми, які допоможуть у вивченні історії українського національного руху і пов'язаної з нею історії української суспільно-політичної думки.

В. Г. САРБЕЙ (Київ)

Л. В. Таран.

**ФРАНЦУЗЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ (70-ТІ РОКИ
XIX—80-ТІ РОКИ XX ст.).**

К.: Вища школа, 1991.— 103 с.

Слід привітати появу цього навчального посібника. Чому? А тому, що вища школа постійно відчуває нестачу такого роду видань з історіографії нової історії. Крім того, практично відсутні підручники й навчальні посібники з історіографії новітньої історії. Що ж до аналогічних праць, виданих українською мовою, то їх узагалі немає.

Рецензована книга написана на високому професійному рівні. Її автор понад двох десятиліть розробляє проблеми французької, а останнім часом і російської історичної науки. Насамперед вона цікавиться позитивістською історіографією. Звідси й її інтерес до цієї проблематики. Важливість й актуальність обраної нею теми безумовні. Французька історіографія займала передові позиції у світовій історичній науці протягом усього XIX ст. У XX ст. її ідеї просували вперед виключно талановиті й обдаровані вчені.

В праці досліджується процес формування позитивістського напрямку французької історіографії після франко-пруської війни та Паризької Комуні 1871 р., аналізуються теоретико-методологічні концепції. Висвітлюються також питання теоретичного й практичного джерелознавства, професіоналізації історичної науки, успіхи на шляху вивчення певної тематики, в тому числі політичної історії Великої французької революції (А. Олар).

Позитивізм був не французькою, а широкою міжнародною течією. Його методологічні концепції були покладені в основу праць І. В. Лучицького, М. М. Ковалевського, М. І. Кареева — представників російської школи в історіографії Великої французької революції. Відмінності